

Paradocs wrth bortreadu Patagonia yn y Gymru ddatganoledig: Archwiliad cychwynnol o *Separado!* (Gruff Rhys a Dylan Goch 2010)

Sara Borda Green

Cyflwynwyd: 19 Ionawr 2022; Derbyniwyd: 10 Gorffennaf 2023

Crynodeb: Mae'r erthygl hon yn archwilio elfennau o'r portread o'r Wladfa a gyflwynir yn *Separado!* (2010), sef rhaglen ddogfen arbrol o ran arddull gan Gruff Rhys a Dylan Goch. Saif y portread dan sylw yng nghyd-destun ystod o weithiau ffeithiol a ffuglennol am y Wladfa o safbwynt Cymru a gynhyrchwyd ers y 1940au. Trwy gyfrwng cysyniadau a ddeillia o theori lenyddol (Linda Hutcheon), cymdeithaseg diwylliant (Pierre Bourdieu), theori wleidyddol (Ernesto Laclau), theori llenyddiaeth taith (Graham Huggan a Patrick Holland; Peter Hulme), a theori ôl-drefedigaethol (Mary Louise Pratt), bydd yn bosib olrhain yn y rhaglen ddogfen dueddiadau a fodolai eisoes mewn portreadau eraill yng Nghymru, sef troi at Batagonia mewn cyfnodau heriol yn wleidyddol er mwyn datrys pryderon am Gymreictod yn ogystal ag am orffennol a dyfodol y wlad.

Allweddair: Cymreictod, hunaniaeth, datganoli, cenedlaetholdeb, ôl-foderniaeth, ffilm, rhaglen ddogfen, Patagonia, Y Wladfa, Cŵl Cymru.

A paradox in the portrayal of Patagonia in post-devolution Wales. *Separado!* (Gruff Rhys and Dylan Goch 2010): An initial exploration

Abstract: This article explores some aspects of the way in which Welsh Patagonia is represented in *Separado!* (2010), an experimental documentary (in terms of style) by Gruff Rhys and Dylan Goch. This portrayal exists in the context of a range of both factual and fictional Welsh-language representations of Patagonia produced since the 1940s in Wales. Through concepts derived from literary theory (Linda Hutcheon), sociology of culture (Pierre Bourdieu), political theory (Ernesto Laclau), travel writing theory (Graham Huggan and Patrick Holland; Peter Hulme), and postcolonial theory (Mary Louise Pratt), it will be possible to trace in the documentary trends present in previous representations of Patagonia, such as turning to Y Wladfa in politically challenging times in order to address anxieties regarding Welshness and the country's past and future.

Key words: Welshness, identity, devolution, nationalism, postmodernism, film, documentary, Patagonia, Y Wladfa, Cool Cymru.

Coleg Cymraeg Cenedlaethol

ISSN: 1741-4261

<http://gwerddon.cymru>

Cyflwyniad

Er iddi gael ei chyfarwyddo gan Dylan Goch, Gruff Rhys (Gruffudd Maredudd Bowen Rhys, 1970–), un a ddaeth i'r amlwg gyntaf fel prif leisydd Super Furry Animals er iddo ddatblygu gyrfa unigol yn ddiweddarach, a ysgrifennodd y rhaglen ddogfen *Separado!* (2010) ac ef hefyd sy'n serennu ynddi. Mae'r rhaglen ddogfen yn dangos taith yr artist i Dde America i chwilio am René Griffiths, perthynas pell o Batagonia.¹ Mae Griffiths yn adnabyddus yng Nghymru hefyd ers y 1970au am berfformio gyda'i gitâr gerddoriaeth werinol yr Ariannin a chanu yn Gymraeg. Mae ganddo yn ogystal le arbennig yn y dychymyg Cymreig fel un sydd wedi ymgorffori archdeip o Wladfawr ers dyddiau llenyddiaeth R. Bryn Williams: dyn ifanc a chanddo wedd 'Ladinaidd' a'r gallu i siarad Cymraeg, un sy'n meddu ar agwedd rebelaidd ond sensitif ar yr un pryd, a hynny heb unrhyw awgrym o Seisnigrwydd. Mewn geiriau eraill, cyfuniad delfrydol o'r cyfarwydd a'r ecsotig: y *gaucho* Cymraeg.

O gyfnod Refferendwm 1997 hyd at ddechrau ail ddegawd y 2000au, bu cynnydd yn nifer y cyhoeddiadau llenyddol ac academiaidd, rhaglenni dogfen a ffilmiau am y Wladfa yng Nghymru. O fewn y cyfnod hwn, mae 2010 yn sefyll allan fel blwyddyn allweddol o ran cynhyrchu cynnwys creadigol am yr ardal a'i phobl. Yn ogystal â *Separado!*, yn 2010 rhyddhawyd *Patagonia*, ffilm a gyfarwyddwyd gan Marc Evans, gyda Matthew Rhys a Nia Roberts yn serennu ynddi. Nod honedig gwaith Gruff Rhys yw cyflwyno fersiwn 'amgen' o Batagonia.² Er hynny, dadleuaf fod y rhaglen ddogfen yn aildreulio hen ystrydebau am y berthynas rhwng Cymru a'r Wladfa. Mae'r ymdrech i'w ddatgysylltu ei hun oddi wrth bortreadau 'traddodiadol' o Batagonia yn llwyddiannus i raddau yn unig. Honnaf fod *Separado!* yn dal yn ddibynnol ar strategaethau cyffredinol ysgrifennu taith, fel pwyso'n helaeth ar ryngdestunoldeb a dangos agweddau problematig tuag at wrthrych y naratif. Ond honnaf hefyd fod y bwriad o ddadramanteiddio'r Wladfa wrth ailddyfeisio disgyrsiau a darluniau blaenorol a chyfoes o'r ardal yn symptomatig o bryderon diwylliannol ynglŷn â Chymreictod(au) Cymru. Fel arfer, wrth sôn am y Wladfa, mae'r gweithiau hyn mewn gwirionedd yn ceisio trafod Cymru. Mae cyfnodau heriol mewn termau gwleidyddol, fel y blynyddoedd ar ôl y Datganoli ym 1999, yn cynnig cyfle arbennig i archwilio'r ffenomen hon.

Er mwyn gosod y rhaglen ddogfen yng nghyd-destun cynrychiadau am Batagonia yn y cyfryngau a'r diwylliant Cymreig, mae'n rhaid wrth ddwy weithred ddadansoddol. Yn gyntaf, rhaid mapio'r testunau y mae *Separado!* mewn deialog â nhw, er mwyn deall nodweddion parodiol a dychanol allweddol y rhaglen ddogfen. Yn ail, dylid edrych ar

¹ Mae hon yn rhaglen ddogfen arbrofol o ran arddull, a gellir felly ei hystyried yn ffilm hefyd. Fodd bynnag, mae'r naratif yn ymwneud â thaith wirioneddol ac yn darlunio hanes a bywyd pobl go iawn ac, o'r herwydd, mae'n cynnal yr honiad o wirionedd (*truth claim*) sydd wrth wraidd y *genre* dogfennol. Mae'r aneglurder hwn o ran y terfynau rhwng ffaith a ffuglen yn agwedd allweddol ar *Separado!* ond yn un sydd y tu hwnt i gwmpas yr erthygl hon. Rhoddir sylw i'r agwedd hon yn fy nhraethawd ymchwil doethurol 'The Uses of Patagonia: Representations of Y Wladfa in post-Devolution Wales' (Prifysgol Bangor) (Green 2023).

² Gweler y cyfweiliad: <https://www.youtube.com/watch?v=UDZLN0lpPC0&t=45s> [Cyrchwyd: 13 Medi 2022]

nodweddion unigryw *Separado!* o'u cymharu â rhai cynrychiadau eraill o'r fath. Mae'r arddull a ddewiswyd i adrodd y daith yn weledol yn cyfateb i estheteg ôl-fodern, agwedd eithaf anghyffredin yn nhirwedd y cyfryngau Cymreig ar ddechrau'r unfed ganrif ar hugain. Honnaf fod y dewis hwn yn hanfodol er mwyn cyfleu ar lefel weledol y disgyrsiau sy'n sail i adroddiad y daith. Ond yn bennaf oll, dadleuaf fod y disgyrsiau hyn, er eu bod yn ymddangos yn arloesol, yn adleisio hen ffordd o ddelio â phryderon diwylliannol sydd mewn gwirionedd yn fwy perthnasol i Gymru nag i Batagonia. Am y rhesymau hyn, byddaf yn canolbwyntio ar y defnydd o hiwmor yn y rhaglen ddogfen gan ddilyn diffiniadau Linda Hutcheon (2008) o barodi a dychan. Cynigïaf fod nodweddion mwy parodiol ac ysgafn y ffilm – er enghraifft, ffigwr y *gaucho*/cowboi o Batagonia – yn 'cuddio mewn golwg plaen' gynrychioliad dychanol o Gymreictod. At hynny, maentumiaf fod y dychan cynnil hwn yn elfen sy'n ganolog i 'bwrpas' y rhaglen ddogfen, sef ceisio 'dadramanteiddio' y Wladfa. Dyma ymgais, felly, i fynd i'r afael â'r parodi amlwg yn ogystal â'r dychan sydd ymhlyg ynddi – gan mai diben y ddau, mewn gwirionedd, yw ymbellhau neu ymwahanu oddi wrth fath arbennig o Gymreictod traddodiadol yng Nghymru. Gellid dweud bod *Separado!* yn enghraifft arall o'r ffordd y mae Patagonia'n ymddangos yn gyfleus a defnyddiol pan fo angen diweddarau diffiniad(au) o hunaniaeth Gymreig.

Gair Sbaeneg am 'ar wahân' yw 'separado', ac nid damweiniol yw dewis Rhys a Dylan Goch o'r fath deitl. Mae'r gŵyn am 'ramanteiddio' Patagonia yn un weddol gyfarwydd erbyn hyn yn y cyfryngau torfol a'r cyfryngau cymdeithasol yng Nghymru. Er hynny, mae'n bosib arddel bod yr ymateb hwn yn broblematig ynddo'i hun oherwydd y dallbwynt diwylliannol y mae'n ei gynnwys, sef cydnabod mai Cymru ei hun yw'r goddrych sy'n cyflawni'r weithred o ddelfrydoli Patagonia fel ei gwrthrych. Awgrymaf felly y dylid mynd i'r afael â delfrydu mewn dwy ffordd newydd. Yn gyntaf, wrth ystyried yr anesmwythder ynghylch y Wladfa a fodola'n hanesyddol ochr yn ochr â'r rhamantu. Yn ail, gellir ymdrin â'r delfrydu drwy gadw mewn cof fod rhamanteiddio yn fath o 'afluniad realiti' o ffenomen seicolegol-gymdeithasol, ac mai'r ffordd i ddelio â'i oblygiadau yw wynebu'r rhesymau sy'n rhoi cyfrif am y mecanwaith. Mae'n bosib dadlau bod y ddau, fodd bynnag, yn fathau o fan dall yn y meddwl a'r dychymyg Cymreig, sy'n tueddu i droi naill ai at alldaflu gorbryderon y Gymru gyfoes ar y Wladfa, neu ei hailchwedloni (*re-mythologise*) fel rhyw fath o fan gwyn man draw sy'n arwain at y canlyniad rhesymegol fod Cymru yn endid mwy 'real' yn y fath gymhariaeth. Y naill ffordd neu'r llall, mae pobl, tirwedd a hanes y Wladfa yn cael eu harallu (*othered*) er mwyn atgyfnerthu'r 'hunanhyder' newydd a geir yn sgil Datganoli (yn ogystal â ffenomenau diwylliannol a digwyddiadau cysylltiedig amlwg megis datblygiad Cŵl Cymru (*Cool Cymru* yn fwy cyffredin), cynnal Cwpan Rygbi'r Byd 1999, ac agoriadau Stadiwm y Mileniwm a Chanolfan y Mileniwm yng Nghaerdydd, ymhlith eraill). Mae hyn, yn y pen draw, yn arwain at ragdybiaeth beryglus o oruchafiaeth ddiwylliannol y Gymru 'newydd' hon mewn cymhariaeth â Phatagonia 'hen ffasiwn'.³

³ Mae hyn hefyd yn gysylltiedig â dadleuon diweddar am y berthynas rhwng y fintai gyntaf a'r brodorion. Mae'r honiadau hyn, fodd bynnag – naill ai'n ymwybodol neu'n anymwybodol – yn tueddu i anwybyddu

1 Rhyngdestunoldeb, cyd-destun a dylanwad diwylliant Unol Daleithiau America

Ar groesffordd rhwng diwydiannau adloniant ‘byd-eang’ (Saesneg) a llenyddiaeth a ffilmiau ‘lleol’ (Cymraeg) y mae llythrennedd arbennig o gyfoethog *Separado!*. Mae ei natur rhyngdestunol a dialogaidd yn ei gwneud yn hollbwysig olrhain y cysylltiadau â’r cyd-destun diwylliannol ehangach. Gellir gweld yn fuan yn y rhaglen y diddordeb mewn herio’r ‘rhamanteiddio’ a fu mewn nofelau, barddoniaeth, rhaglenni dogfen a ffilmiau Cymraeg. Yn ôl pob tebyg, yr hyn y cyfeirir ato yw portreadau R. Bryn Williams o Batagonia mewn ffuglen, barddoniaeth, ysgrifennu taith a dramâu radio, a’i ffigwr canolog, sef y *gaucho* Cymraeg ei iaith ond gydag arddull *Westerns* Hollywood.

Mae hyn yn bresennol eisoes yng nghlawr a phoster *Separado!* sy’n cynnwys delweddau llwyd gyda phengwin ac awyr las yn y cefndir, tra darlunnir Gruff Rhys yn sefyll yn y blaendir yn gwisgo *poncho* coch sy’n chwifio yn y gwynt. Gyda chymorth tair elfen weledol syml, arwyddir yn syth ecsotigiaeth byd natur Patagonia (ei ffawna a’i thiriogaeth), ond mae’n bosib dweud bod y *poncho* hefyd yn symbol o ecsotigiaeth ddynol yr ardal a’i ffigwr archdeipaidd yn y dychmyg Cymreig: y *gaucho*. Cynhwysodd Williams yn ei lyfrau ffuglen a osodwyd yn y Wladfa eirfa o eiriau ‘perthnasol’ – rhai Sbaeneg yn bennaf – a oedd yn cynnwys, ymhlith eraill, esboniad o ddillad *gaucho* megis *bombachas* (trowsus), *ffacón* [*sic*] (cylllell) a *poncho* (Williams 1958: t. I). Fel y mae’n digwydd, mae ei nofel *Croesi’r Paith* (1958) yn dechrau gyda disgrifiad manwl o ddillad dau *gaucho* ar gefn eu ceffylau yn y paith:

Gwisgent yr un ffunud â’i gilydd, yn ôl ffasiwn gwŷr y Paith: het ddu feddal a’i chantal yn troi i fyny, a rubanau ohoni yn clymu dan yr ên rhag i’r gwynt cryf ei chipio i ffwrdd... (1958: t. 1)

Fodd bynnag, i ymbellhau oddi wrth ffigwr y *gaucho* gwledig traddodiadol hwn yn ogystal â’r cowboi Americanaidd clasurol, yn lle het mae Gruff Rhys yn gwisgo helmed goch ac arian drawiadol. Mae’r sylw a roddir i’r wisg, sy’n ailadrodd ac yn ymbellhau ar yr un pryd, yn berthnasol gan ei fod yn strategaeth weddol syml ond effeithiol er mwyn rhoi’r gwyliwr ar y trywydd cywir. Ar y naill law, mae’r wisg a’r cefndir yn lleoli’r rhaglen ddogfen ar unwaith

tystiolaeth hanesyddol am sefyllfa geo-wleidyddol gyffredinol tiriogaeth Patagonia yn y 19eg ganrif, yn ogystal â’r ddiplomyddiaeth a’r berthynas fasnachol a ddigwyddodd yn y Wladfa gynnar (gweler *Chupat-Camwy Patagonia: Historia de la coexistencia pacífica entre galeses, pampas y tehuelches*, Marcelo Gavirati 2017). Eto, mae’r testun hwn y tu hwnt i derfynau’r erthygl hon, ond gellir dadlau ei fod, mewn gwirionedd, yn brawf pellach o’r haerriad a ddatblygir yma. Os barnwyd y Wladfa yn anad dim yn fethiant gwleidyddol yn y gorffennol (ac, i ryw raddau, yn fethiant ieithyddol hefyd), yn yr 21ain ganrif, fe’i hystyrir yn ‘fethiant moesol’. Y naill ffordd neu’r llall, mae’r dyfarniadau hyn yn ceisio ffitio datblygiadau’r fenter yn Ne America oddi mewn i categorïau hanesyddol y dychmyg Cymreig sy’n deillio o brofiad y Cymry yng nghyd-destun Prydain Fawr/Ewrop. Mewn ffordd, mae fel pe bai’r Gymru gyfoes yn methu â meddwl amdani ei hun fel gwlad sy’n *separated* oddi wrth y Deyrnas Unedig a’i bod yn teimlo rheidrwydd i ddynwared gorffennol imperialaidd Prydain trwy greu gorffennol trefedigaethol tebyg i’w chymdogion. Datblygir y syniadau hyn ymhellach yn fy nhraethawd doethurol (Green 2023).

o fewn traddodiad Williams ac, o'r herwydd, yn cadarnhau'r hyn sy'n ddisgwyliedig am Batagonia. Ar y llaw arall, â Rhys ati ar unwaith i ymryddhau oddi wrth y traddodiad trwy ddisodli un elfen allweddol mewn modd annisgwyl a doniol. Cynigïaf fod cyfnewid het am helmed yn symbol medrus i gyflwyno natur barodiol a dychanol y ffilm sydd i ddod.⁴

Ymgorfforiad *par excellence* o'r *gaucho* ar sgriniau Cymru yw René Griffiths. Yn wreiddiol o'r Andes, symudodd i Gymru yn y 1970au a daeth yn adnabyddus am ei berfformiadau ledled y wlad. Mae clipiau o'i sioeau yn canu yn Gymraeg ond yn chwarae'r gitâr mewn arddull Sbaenaidd/Archentaidd yn ymddangos yn *Separado!*, gyda'i ymddangosiad yn cynnwys gwallt hir tywyll a *poncho* coch. Dyma gyfuniad o'r ecsotig a'r cyfarwydd sy'n noddweddiadol o'i gymeriad yn y ffilm *Gaucho* (1983), un o'r rhai cyntaf i gael ei chomisiynu gan S4C ac a gyfarwyddwyd gan Endaf Emlyn; ynddi mae Griffiths yn serennu ochr yn ochr â Caryl Parry Jones a Bryn Fôn.⁵ Mae dyfnder y cysylltiadau rhyngdestunol a phwysigrwydd delweddau R. Bryn Williams yn dwysáu wrth ystyried fod Endaf Emlyn hefyd yn gerddor pop/roc ac iddo ryddhau *Dilyn y Graen*, albwm sy'n cynnwys dwy gân sy'n gysylltiedig â'r Wladfa, sef 'Madryn' a 'Bandit yr Andes' (sy'n benthycu teitl nofel blant Williams).

Mae *Gaucho* yn ymgorffori'n ddiau orgyffwrdd hanesyddol cyfarwydd yn y dychymyg Cymreig, sef hwnnw rhwng anialwch Gorllewin Gwylt UDA/Mecsico a'r paith ym Mhatagonia. Mae fframiau cyntaf y ffilm yn cyflwyno'r geiriau 'Patagonia 1938' yn erbyn cefndir du, ac yna mae'r camera'n panio'r 'anialwch'. Wedyn ymddengys dyn ar gefn asyn tra clywir offerynnau chwyth yr Andes yn chwarae alaw i gyd-fynd â chrechweni adar ysglyfaethus. Gwelir yn fuan grŵp o wyddonwyr Almaenig yn cymryd samplau o'r pridd, a'r camera'n troi at silwét dyn ar gefn ceffyl sy'n arsylwi ar y tramorwyr o fryn pell. Dyma gyfeiriad diamwys at ffigwr y *lone ranger* ar gefn ei geffyl a'i frwydr yn erbyn dihirod yr anialwch. Mae'r cyfeiriad at y dyddiad (flwyddyn cyn dechrau'r Ail Ryfel Byd), yn ogystal ag iaith a gwedd y gwyddonwyr, yn arwain y gwyliwr i feddwl mai dihirod yw'r rhain ac mai arwr yw'r marchog. Cadarnheir hyn yn fuan pan ddaw'r *gaucho* i'w herlid i ffwrdd â chwip. O fewn pum munud, mae cymeriad René Griffiths wedi ailsefydlu delwedd a fu'n ddisgwyliedig ers dyddiau R. Bryn Williams: *gaucho* ifanc, rebelaidd ac arwrol o Batagonia.⁶

Mae'r stori'n parhau yng Nghaerdydd ac mae'r ffocws bellach ar Gymraes ifanc, Alys, yn teithio i'r Ariannin yng nghwmni Eddie, Cymro dinesig sy'n byw yn Buenos Aires ac sy'n ymddiddori ynddi. Yno maent yn cwrdd â'r *gaucho* dirgel, sef Manuel Tomos (René Griffiths), sy'n gefnder iddi. Awgrymir yn gryf driongl serch rhyngddynt, gyda'r ddau

⁴ Nid yw'r cysylltiad rhwng teithio i gyfandir America a hetiau yn un newydd yng nghyd-destun llenyddiaeth Cymru. Teithiodd 'eiconoclast' arall o Gymru, y Prifardd Iwan Llwyd, i Dde America yn 1998 a chynhyrchu, ochr yn ochr â'i gyfaill a'i gyd-fardd Twm Morys, *Eldorado* (1999), llyfr taith ynghyd â rhaglen ddogfen. Cafodd cerddoriaeth a ffilmiau Americanaidd ddylanwad mawr ar Llwyd ac un o'i nodweddion oedd gwisgo het debyg i gowboi. Gweler *Awen Iwan* (gol. Twm Morys 2014) yn benodol am ddylanwad diwylliant UDA ar Llwyd, a'r gyfrol *Gweld Sêr: Cymru a Chanrif America – Y Meddwl a'r Dychymyg Cymreig* (gol. M. Wynn Thomas 2001) am ei ddylanwad ar Gymru yn gyffredinol.

⁵ Er hynny, mae'n anodd dod o hyd i wybodaeth am y ffilm mewn llyfryddiaeth am hanes ffilmiau Cymru.

⁶ Hefyd, dyma ddihirod tramor sydd am fanteisio ar adnoddau naturiol lleol. Rhaid cofio mai ffilm a wnaed yn 1983 yw hon, hynny yw, lai na dau ddegawd ar ôl trychinebau Tryweryn ac Aber-fan.

ddyn yn cystadlu am sylw'r ferch 'mewn trallod'. Gan fod Alys a Manuel yn perthyn i'w gilydd, ni pharheir â'r stori ramantus. Ond dyma'r enghraifft gyntaf o strwythur a fydd yn ailymddangos mewn dwy nofel, sef *Glas* (Hazel Charles Evans 2006) ac *Un o Ble Wyt Ti?* (Ioan Kidd 2011) yn ogystal â'r ffilm *Patagonia* (2010). Haeraf y gellir ystyried y prif gymeriadau benywaidd yn y gweithiau ffuglennol hyn fel rhai sy'n ymgorffori Cymru o'u cymharu â'r gwrtharwyr gwrywaidd a bortreedir droeon fel Cymry dinesig heb fawr o asgwrn cefn. Ar y llaw arall, mae'r arwr yn aml yn ddyn ifanc o Batagonia sy'n meddu ar agweddau penodol: cymeriad caled ond sensitif, un clyfar a doeth sy'n siarad Cymraeg a Sbaeneg. Mewn geiriau eraill, mae Gustavo yn *Glas*, Luis yn *Un o Ble Wyt Ti?*, a Mateo yn *Patagonia* yn union fel Manuel yn *Gaucha*: y gorau o'r ddau fyd, Cymreictod nad yw'n Seisnig, ond sydd yn hytrach o anian Ladinaidd. Awgrymaf felly fod René Griffiths yn gweithredu fel dolen gyswllt allweddol rhwng dychymyg Williams o'r 1950au hyd at y 1970au – dychymyg a dynnodd ar ddetholiad o elfennau hanesyddol o Batagonia ddiwedd y bedwaredd ganrif ar bymtheg – a ffuglen awduron a chyfarwyddwyr diweddarach.

Mae *Glas* (2006), nofel a ysgrifennwyd gan gyn-diwtor Prosiect Cymraeg yn Chubut, yn tueddu i ddibynnu ar ystrydebau, ond mae'n werth nodi'n bennaf fod y stori serch a awgrymir yn *Gaucha* yn cael ei gwireddu'n glir yn *Glas* ar ffurf carwriaeth rhwng Cymraes a Gwladfawr. Cynigïaf fod y berthynas ramantus hon mewn gwirionedd yn symbol o'r hen 'ramanteiddio' ar y Wladfa, ac yn ogystal â *Glas*, daw'n amlwg yn y ffilm *Patagonia* (2010) ac yn y nofel *Un o Ble Wyt Ti?* (2011). Yn y naratifau hyn i gyd, mae'r weithred o deithio yn un ganolog, fel arfer tuag at Batagonia, a rheswm y cymeriadau dros deithio yw adnewyddu neu ailwampio eu hunaniaeth gan eu bod yn profi rhyw fath o argyfwng personol. Honnaf hefyd fod naratifau o deithio i Batagonia o Gymru yn gweithio mewn modd tebyg ar lefel genedlaethol. Dyma ffordd i ddiweddarau hunaniaeth genedlaethol, sef teithio i'r Wladfa a chymharu ei sefyllfa â sefyllfa Cymru.

Gan hynny, mae'n bosib dod i'r casgliad bod dewis Dylan Goch a Gruff Rhys o 'separado' ymhell o fod yn ddamweiniol. Mae eu pwyslais ar statws 'ysgaredig' y ddau le (a'u diwylliannau a'u pobl) yn adleisio ac yn cadarnhau trosiad y berthynas rhwng Cymru a'r Wladfa fel un rhamantus.

Elfen arall sy'n cysylltu'r rhaglen â *genre* y *Western* yw presenoldeb treftadaeth 'Indiaidd', fel petai gan holl frodorion cyfandir America fwy neu lai yr un diwylliant. Yn yr achos hwn (yn y ffilm *Gaucha*), mae nain Manuel yn frodor ac felly mae'n claddu ei dad â defod honedig 'Indiaidd', sef llosgi'r corff mewn coelcerth a wnaed o benglogau a phlu anifeiliaid. Nid yw elfennau o'r fath yn perthyn i ddiwylliannau brodorol Patagonia ond, yn hytrach, i eiconograffi sinematig Gogledd America. Heb ystyriaeth bellach, mae hanes brodorion UDA, o leiaf fel y'i cynrychiolir yn draddodiadol gan Hollywood, yn cael ei arosod ar Batagonia. Mae dadansoddiad dyfnach o'r ffilm yn mynd y tu hwnt i gwmpas yr erthygl hon, ond mae'r olygfa uchod yn cadarnhau'r berthynas gref rhwng delweddau *Wild West* UDA a Phatagonia yn y dychymyg Cymreig yn ogystal â'r diffyg ymchwil – neu ddiffyg diddordeb mewn ymchwilio – i neilltuo'rwydd yr Ariannin. Mewn modd tebyg, gosodiad problematig arall yw'r ffordd y dangosir y paith Patagonaidd a *pampas* Buenos Aires fel

petaent yr un lle.⁷ Yn nes ymlaen yn y ffilm, dangosir tad Cymreig Manuel o Batagonia fel *estanciero* cyfoethog (sy'n cyfateb i ffigwr y *rancher* yn UDA) a adawodd Gymru a gwneud ei ffortiwn dramor. Yn ddiweddarach yn yr erthygl, cyfeirir at y ddelwedd hon o'r Cymro yn ymgyfoethogi fel rhyw fath o fradwr, o gofio'r awgrym yn *Separado!* ei bod yn fwriad gan y fenter ym Mhatagonia i 'wneud arian'.⁸

Fel y gwelwyd, o ran y cynnwys, mae *Separado!* yn adlewyrchu dylanwad y cynyrchiadau gan gyfryngau torfol canol yr ugeinfed ganrif, ond gellid dweud yr un peth am yr arddull, sy'n cyfuno elfennau ffilmiau *Western* ag elfennau *pop art* (sydd â chysylltiad cryf â'r cyfryngau a'r diwydiant hysbysebu ar y pryd). Dyna'r cyd-destun byd-eang, ond mae'n werth nodi mai dyma'r union gyfnod pan oedd R. Bryn Williams yn cydgrynhoi set arbennig o ddelweddau am Batagonia yn y cyd-destun lleol. Enghraifft o'r eiconograffeg hon yn *Separado!* yw'r ffont a ddefnyddir yn y teitl a marciau ysgrifenedig eraill megis lleoedd, enwau, y rhestr gydnabod ar y diwedd, ac ati, sy'n atgoffa rhywun o bosteri *wanted* Gorllewin Gwylt y bedwaredd ganrif ar bymtheg.

Ochr yn ochr â chynnydd yn y defnydd o gyfryngau torfol megis radio, teledu a sinema, daeth teithio dramor yn haws. Yn sgil datblygu technolegau cyfathrebu a chludiant y BBC, daeth yn bosib cynhyrchu rhaglenni dogfen y tu allan i Brydain, gan gynnwys rhai ym Mhatagonia. Dyma felly brif ffynonellau'r delweddau am y Wladfa a oedd yn cylchredeg yn y cyfryngau Cymreig ar y pryd, sef cyfuniad o gymeriadau gan Williams (yn seiliedig yn bennaf ar fywyd yr ail genhedlaeth o Wladfawyr – y gyntaf a anwyd yno – ar ddiwedd yr bedwaredd ganrif ar bymtheg) a rhaglenni dogfen du a gwyn y BBC. Mewn ffordd, roedd y Wladfa wedi 'cyrraedd' Cymru, fel petai, erbyn canol yr ugeinfed ganrif. O wybod hynny, nid yw dewis Rhys a Dylan Goch o estheteg y cyfnod hwnnw i greu eu portread eu hunain – rhywbeth a ddisgrifir yn gryno isod – ar ryw olwg yn syndod.

Yn y rhaglen, ceir dau gyfeiriad clir arall at estheteg canol yr ugeinfed ganrif: yn gyntaf, techneg *collage* a boblogeiddiwyd gan artistiaid gweledol *pop art* (a'r cyfryngau torfol a'u hysbysbion fel y crybwyllwyd uchod); yn ail, dylanwad arbrogli â rhithbeiriau (*hallucinogens*). Dyna pam roedd lliwiau llachar ac ansawdd darniog rhai o'r lluniau yn nodweddion arbennig yn *Separado!*. Ar ben hynny, disgrifir y rhaglen ar glawr y DVD ac ar blatfform Amazon Prime fel 'Odyssey to a parallel universe' a'r daith yn 'seicedelig'. Ond mae yna elfen arall eto sy'n cysylltu'n amlwg y 'psychedelic western musical' (Amazon Prime) hon â Hollywood ac R. Bryn Williams. Roedd ffilmiau *Western* wedi'u gosod yn bennaf mewn cyfnod pan oedd y ffiniau rhwng yr Unol Daleithiau a Mecsico heb eu diffinio, ac felly roedd symudedd a chymysgu rhwng ieithoedd a diwylliannau 'Seisnig' a 'Lladinaidd' yn gyffredin. Dyma un o ddyfeisiau llenyddol Williams: roedd yn hawdd troshaenu nodweddion yr Ariannin ar rai Mecsicanaidd gan fod ei ddarllenwyr wedi arfer gwylio'r ffilmiau yn y sinema. Hawdd

⁷ Maent yn wahanol o safbwynt daearyddol a hinsoddol ar y naill law, ac o safbwynt hanesyddol a gwleidyddol ar y llall.

⁸ I ychwanegu at y crynodeb byr hwn o rai elfennau dadleuol yn y portread o arwahanrwydd yr Ariannin, mae'n werth nodi hefyd sut y mae'r brifddinas yn cael ei darlunio mewn dull braidd yn gartwnaidd: dawnsio tango ac arwyddion 'Viva el fascismo'.

hefyd oedd cyfnewid y cowboi am *gaucho*, hynny yw, ail genhedlaeth o fewnfudwr Cymraeg a Sbaeneg ei iaith wedi'i gymathu i ffurfiau diwylliannol o'r Ariannin. Defnyddia Williams nifer o eiriau Sbaeneg yn ei ffuglen, ac fel y sefydlwyd eisoes, mae *Separado!* fel teitl yn datgelu sawl haen o ystyr, gan gynnwys y naws 'tex-mex'. Yn olaf, ond nid lleiaf, mae Rhys yn cloi ei daith trwy Batagonia gan chwarae'r gitâr wrth ymyl olion caban pren. Hwn oedd cartref yr enwogion Butch Cassidy a'r Sundance Kid, dau *Bandit yr Andes* (Williams 1951) 'go iawn' o UDA a fu yno yn 1901–1905.⁹

Nid dyma'r lle i archwilio'n llawn yr holl gysylltiadau rhyngdestunol yn ogystal â dylanwad eiconograffeg Americanaidd yn y portreadau o Batagonia. Fodd bynnag, hoffwn nodi'n benodol bresenoldeb nifer o gyfatebiaethau rhwng *Separado!* ac *Eldorado: llwybrau dau i le diarth* (Twm Morys ac Iwan Llwyd 1999). Yn ogystal â'u dewis amlwg o deitl Sbaeneg, byddwn yn dadlau bod Rhys, Morys a Llwyd yn rhannu *habitus* yn yr ystyr Bourdieaidd o gyfuniad penodol o asiantaethau unigol (*individual agencies*) a strwythurau cymdeithasol (*social structures*):

Formally, Bourdieu defines habitus as a property of social agents (whether individuals, groups or institutions) that comprises a “structured and structuring structure” (...). It is “structured” by one’s past and present circumstances, such as family upbringing and educational experiences. It is “structuring” in that one’s habitus helps to shape one’s present and future practices. It is a “structure” in that it is systematically ordered rather than random or unpatterned. This “structure” comprises a system of dispositions which generate perceptions, appreciations and practices... (Maton 2014: t. 50)

Mae naratif taith Rhys, ochr yn ochr ag un Morys a Llwyd, yn dangos nifer o 'ganfyddiadau, gwerthfawrogiadau ac arferion' cyffredin y gellir eu gweld yn eu hoffter o hiwmor, eu ffafiaeth i gymeriadau gwrywaidd ac absenoldeb rhai benywaidd, y gorgyffwrdd problematig rhwng elfennau o'r Ariannin ac UDA, a'r pwyslais ar ddatgysylltu'r Wladfa oddi wrth Gymru. Yn hyn o beth, mae dau gysyniad o theori ysgrifennu taith, sef yr agwedd 'English gentleman abroad' (Huggan a Holland 2000) a'r persbectif tebyg 'monarch-of-all-I-survey' (Pratt 2008), yn berthnasol (er bod hyn, unwaith eto, y tu hwnt i ffiniau'r gwaith hwn). Ac wrth gwrs, y mae cynsail teithiau T. H. Parry-Williams i America Ladin yn y 1920au yn gyfeiriad anorfod iddynt oll (er nad ymwelodd â'r Ariannin).¹⁰ O ran dylanwad penodol diwylliant Unol Daleithiau America, mae Morys a Llwyd yn cychwyn ar eu taith gyda chymhariaeth – a gynhelir fel thema ar hyd y daith – rhwng eu hymchwil am Eldorado a thaith astronot Americanaidd i'r gofod ar y pryd (1998). Mae *Awen Iwan* (gol. Twm Morys

⁹ Unwaith eto, dyma *blockbuster* Hollywoodaidd o'r 1960au hwyr, *Butch Cassidy and the Sundance Kid* (1969), a seriodd y chwedl ar y dychymg Gorllewinol.

¹⁰ Mewn gwirionedd, ceir teyrnged i T. H. Parry-Williams yn *Eldorado*, 'Y Weddi (ar ôl T-HPW)' (1999: t. 89).

2014) yn cynnig trosolwg o ddylanwad UDA ar Llwyd, tra bo'r ffilm ddogfen *American Interior* (2014), taith Rhys a ddilynodd *Separado!*, yn gipolwg ar ei ddiddordeb yn hanes a cherddoriaeth y wlad honno a'i chysylltiadau â Chymru. Gellir dweud rhywbeth tebyg am Marc Evans, cyfarwyddwr y ffilm eiconig *Patagonia* (2010) gyda Matthew Rhys a Nia Roberts yn serennu ynddi, a gyfarwyddodd ffilm adnabyddus arall yn 1997, sef *House of America*.

Deunydd crai *Separado!* yw confensiynau prif ffrwd a byd-eang am Batagonia, yn ogystal ag ystrydebau sy'n deillio o'r canon Cymreig. Yn sicr, mae *Separado!* yn cynnig trefniant newydd o destunau a disgyrsiau blaenorol. Gwneir hyn trwy gyfuno traddodiadau llenyddol a chodau gweledol byd-eang a lleol ac yna eu hailddechongli mewn modd *sui generis*. O ganlyniad, awgrymaf fod y rhaglen ddogfen yn llwyddo, ar un lefel, i herio ystrydebau sefydledig am y Wladfa. Fodd bynnag, mae'r ddibyniaeth drom ar ryngdestunoldeb a'r cyffelybiaethau a ymddengys uchod yn caniatáu inni gwestiynu ongl 'arloesol' honedig y rhaglen. Er gwaethaf ei dyheadau eiconoclastig, dadleuaf y gellir olrhain gweithrediadau clasurol ar waith yn y dychymyg Cymreig o hyd. Er bod hynny wedi ei orchuddio dan echreiddigrwydd ac arbrofi gweledol, mae elfen o ddefnyddio'r Wladfa er mwyn delio â gorbryderon ynghylch hunaniaeth Cymru i'w chael yn *Separado!*. Mae'r amwysedd hwn rhwng traddodiad a thrangwydd (*transgression*) yn gynhenid i'r rhaglen ddogfen. Mae'r adrannau nesaf yn canolbwyntio ar amlygiad arwyddocaol yr amwysedd dan sylw yn y gwahanol swyddogaethau parodi a dychan a geir ynddi yn ogystal â'i natur fodern ac ôl-fodern gyfochrog.

2 Parodi, dychan a'r paradocs

Yn ei llyfr *A Theory of Parody: The Teachings of Twentieth-Century Art Forms* (2000), mae Linda Hutcheon yn gwrthod y cysylltiad uniongyrchol arferol rhwng parodi a dychan ac yn cynnig diffiniadau gwahanol ar gyfer y ddau. Dywed am barodi:

[A] more neutral definition of repetition with critical difference would allow for the range of intent and effect possible in modern parodic works.
(Hutcheon 2000: t. 20)

Honnaf fod yr agwedd barodiol yn *Separado!* yn gweithio mewn ffordd debyg: mae'n ailadrodd neu'n cyfeirio at ddisgyrsiau a delweddau sefydledig yn y dychymyg Cymreig, ond o bellter. Fel y mae Hutcheon yn ei ddatgan, gall confensiynau a gweithiau penodol ddod yn wrthrychau parodi (t. 13), a dyna bwysigrwydd y mapio cysylltiadau rhyngdestunol – neu 'draws-gyd-destunol', fel y geilw hi'r weithred – a geir uchod:

Parody, then, in its ironic "trans-contextualization" and inversion, is repetition with difference. A critical distance is implied between the backgrounded text being parodied and the new incorporating work, a

distance usually signaled by irony. But this irony can be playful as well as belittling; it can be critically constructive as well as destructive. The pleasure of parody's irony comes not from humor in particular but from the degree of engagement of the reader in the intertextual "bouncing" (...) between complicity and distance. (2000: t. 32)

Fy awgrym innau gan hynny yw bod eironi chwareus yn ogystal ag eironi bychanol ar waith yn *Separado!*. Hynny yw, ceir ynddi ddwy stori syncronedig sy'n cysylltu'r naratifau blaendirol â'r disgyrsiau a'r testunau cefndirol. Y stori amlycaf yw parodi o statws 'chwedlonol' y Wladfa a welir ar ffurf ailddehongliad o ffigwr y *gaucho*/cowboi. Mae cymeriad R. Bryn Williams yn cael ei draws-gyd-destunoli a'i realeiddio ar ffurf ymgais (*quest*) i ddod o hyd i un 'go iawn', sef René Griffiths. Gall y darllenydd/gwyliwr ymgysylltu'n hawdd â'r cymeriad a mwynhau'r ffraethineb oherwydd statws archdeipaidd y *gaucho* yn y dychymyg cenedlaethol. Fel y crybwyllwyd eisoes, mae a wnelo hyn nid yn unig â'r ffaith ei fod yn rhan o lenyddiaeth yr ugeinfed ganrif ond hefyd â'r ffaith ei fod yn ymddangos fel cymeriad cwbl gyfoes: gweler *Glas* (Hazel Charles Evans 2006), *Patagonia – Croesi'r Paith/Crossing the Plain* (Matthew Rhys 2010) a *Patagonia* (Marc Evans 2010).¹¹ Yn fyr, yn *Separado!*, mae Rhys yn cyfeirio, o bellter, at rai disgyrsiau a darluniau treuliedig o'r Wladfa, ond fel y'u disgrifiwyd uchod. Mae'r pellter ar ffurf eironi chwareus.

Yn y cyfamser, mae darlleniad parodiol arall o ddisgyrsiau am Batagonia ar waith yn *Separado!*. Ymddengys mewn ffordd gynnil ond mae'n gwbl hanfodol er mwyn deall yr ystyr penodol y mae *Separado!* yn mynnu ei bwysleisio. Yn ôl Hutcheon, 'parody is, then, an important way for modern artists to come to terms with the past' (t. 101), a dyna'n union sydd yn y fantol yn y rhaglen ddogfen. Dadleuaf fod Rhys a Dylan Goch yn gadael Cymru gyda rhyw fath o agenda sefydledig: teithio i Wladfa'r bedwaredd ganrif ar bymtheg, sydd wedi'i rhamanteiddio'n fawr, er mwyn diffinio safiad gwleidyddol yn y Gymru gyfoes ôl-ddatganoledig. Dyma gyfnod pan oedd syniadau dadleuol am Gymreictod yn ymgiprys â'i gilydd i ddiffinio hunaniaeth genedlaethol, a daw cysylltiad uniongyrchol Patagonia â'r gorffennol yn y dychymyg Cymreig yn ffordd hawdd o wrthsefyll math o Gymreictod sy'n gaeth i'r gorffennol ac fel petai'n bygwth dyfodol y wlad. O'r herwydd, mae math tra gwahanol o barodi, sef dychan, i'w gael yn y rhaglen hefyd. Dyma, ym marn Hutcheon, nod amgen dychan: 'unlike parody, [it] is both moral and social in its focus and ameliorative in its intention' (t. 16). Mewn geiriau eraill:

Both satire and parody imply critical distancing and therefore value judgments, but satire generally uses that distance to make a negative statement about that which is satirized – "to distort, to belittle, to wound" (Highet 1962, [p.] 69). (Hutcheon 2000: tt. 44–5)

¹¹ Gweler hefyd y teithlyfr *Patagonia – Byd Arall / Otro Mundo / Another World* (Ed Gold 2012).

Felly yn hytrach na'r Wladfa, onid gwir wrthrych y dychan yw Cymreictod 'traddodiadol' sef math o Gymreictod cul sy'n gaeth i'r gorffennol? Mae fel petai'r Wladfa yn gweithio fel crisialiad o hunaniaeth sy'n gysylltiedig â'r gorffennol hwnnw a hynny mewn ffordd annerbyniol. Mae'r dychan yn gweithio oherwydd yn achos dwy ochr y naratif, o safbwynt y cynhyrchwyr a'r gynulleidfa, bron nad yw Patagonia ond yn gyfystyr â gorffennol Cymru yn unig.

Yn hynny o beth, yn y *pastiche* o olygfeydd sy'n ffurfio *Separado!*, mae un clip allweddol, sef y merched a'r hen ŵr yn dawnsio i 'Oes gafr eto?' ar y traeth i gyfeiliant offerynnau Dwyreiniol ac yn gwisgo cyfuniad o hetiau duon a gorchuddion odalisg. Er mwyn sefydlu perthnasedd y clip eithaf byr hwn, cyfeiriaf at y cysyniad o *point de capiton* neu *quilting point* a fathwyd yn wreiddiol gan Jacques Lacan ac a gymhwyswyd wedyn gan Ernesto Laclau a Chantal Mouffe yn *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics* (1985). I Laclau, mae popeth yn arwydd yn y bywyd cymdeithasol, a chyda chymorth tri chysyniad, esbonia sut y mae'r broses o arwyddo cymdeithasol neu *social signification* yn digwydd: 'elfennau', 'cymaliadau' a 'momentau' (*elements, articulations, moments*). Arwyddion (*signs*) yw'r 'elfennau', ac maent yn rhan o'r broses ddisgyrsaidd. 'Cymaliadau' yw'r weithred pan ddaw'r arwyddion yn rhan o 'gadwyn' ochr yn ochr ag arwyddion/elfennau eraill. O ganlyniad, mae'r elfennau a fynegir yn y gadwyn yn dod yn 'fomentau'. Mewn rhai sefyllfaoedd, daw un foment yn *point de capiton* hollbwysig: ei rôl yw dal neu bennu dros dro ystyr y gadwyn gyfan. Mae ganddi'r gallu neu'r grym i uno elfennau heterogaidd y gadwyn a gwneud iddi weithio fel bydysawd dealladwy. Cynigiaf felly fod rhywbeth o'r fath yn digwydd yn *Separado!*. *Point de capiton* allweddol yw clip y merched a'r hen ŵr; mae'n angori ystyr hanfodol os nad cynnil y rhaglen, sef y dychan. Mae'r clip yn ymddangos fel 'moment' ar hap mewn rhestr o glipiau braidd yn rhyfedd o fewn rhaglen ddogfen am daith Rhys i Dde America/Patagonia. Ac eto, mae'n cyflwyno mewn modd naïf ond gwawdlyd ddarllenriad penodol o 'Gymreictod y gorffennol'. Mae cysylltiad y Wladfa â'r Cymreictod traddodiadol niweidiol hwn yn amlwg yn ymddangosiad cyntaf y clip y torrir ar ei draws gyda llun o Michael D. Jones barfog yn ogystal â hen fap o Batagonia. Yr hyn yr wyf yn ei ddadlau yw mai yma'n union y mae ansawdd gwelliadol (*ameliorative*) ac allanol (*extramural*) y dychan yn gweithredu. Wrth fyfyrion ar y groesffordd rhwng parodi a dychan, dywed Hutcheon:

There are two possible directions that the overlapping of parody and satire can take, since the aim of parody is intramural and that of satire is extramural – that is, social or moral. There is, on the one hand, a *type* of the *genre* parody (in Genette's (1979) terms) which is satiric, and whose target is still another form of coded discourse (...). On the other hand, besides the satiric parody, there is parodic satire (a *type* of the *genre* satire) which aims at something outside the text, but which employs parody as a vehicle to achieve its satiric or corrective end. (Y gwreiddiol biau'r pwyslais; Hutcheon 2000: t. 62)

Cyn y clip hwn, esbonia'r awdur Dewi Prysor y rhesymau dros ymfudo fel y byddai hanesydd yn ei wneud, gan ddatgan y gormes economaidd, crefyddol ac ieithyddol a geid ar y pryd yng Nghymru, gyda'i lais yn cydbblethu â lluniau du a gwyn. Ac yma y cyflwynir y dychan, trwy ddangos yr hen ŵr â barf hir – yn union wedi i Prysor sôn am Michael D. Jones – ar y traeth yn 'pregethu':

Dewch oll gyda fi i'r tiroedd ffrwythlon gwyrdd! Taflwch eich tŵls! A chroeswn y moroedd i dyfu moron mwyn a gwneud ein ffortiwn!¹²

Wrth sôn am 'wneud ein ffortiwn', mae'r hen ŵr – Michael D. Jones? – yn gwneud yr ystum adnabyddus am wneud arian (gan rwbio'r bawd yn erbyn y mynegfys a'r bys canol), ac yn ddiweddarach mae'n gwneud ystum arall â'i ddwylo fel pe bai'n edrych trwy ysbieddych y tu hwnt i'r môr. Mae hyn yn atgoffa rhywun yn syth o olygfa yn *Gaucha* lle y caiff y Cymro a ymfudodd i'r Ariannin/Patagonia, yr *estanciero/rancher*, ei bortreadu fel rhyw fath o fradwr o safbwynt diwylliant, dosbarth a chymdeithas. Dyma Gymro a adawodd Gymru am byth (bradwr diwylliannol) i 'wneud ffortiwn' (bradwr gwleidyddol). Mae'r cellweirio felly'n cyflawni mewn ffordd syml ond effeithiol bwrpas gwelliadol nodweddiadol y dychan. Cynigïaf fod y clip dan sylw, er ei fod ar un olwg yn naïf a chwareus, yn crynhoi anesmwythder hanesyddol ynghylch y fenter ym Mhatagonia sy'n ymwneud â'r syniad o adael tir Cymru fel gweithred fradwrus.

I gloi'r adran hon, mae'n werth cyfeirio at ddiwedd *Separado!*, pan fo Rhys yn cael ei delegludo gyda'i helmed o gwt y bandits yn yr Andes i Stadiwm y Mileniwm (Stadiwm Principality heddiw) yng Nghaerdydd. Mae'r cyferbyniad rhwng yr hen gaban pren a'r adeilad haearn a dur gloyw mor drawiadol ac ystyrlon. Gosodir y gorffennol gwledig a'r dyfodol trefol ochr yn ochr, ac er bod Rhys i'w weld yn gwerthfawrogi prydferthwch y cyntaf, buan iawn y daw pwysigrwydd prifddinas Cymru fel 'cartref' yn amlwg. Mae baner Cymru ar ben Castell Caerdydd yn cwhwfan tra bo Rhys yn tynnu'r helmed ac yn myfyrio:

Wel dyddiau yma mae'n hawdd iawn teithio'r byd, a mae pobl yn mynd i ffwrdd i deithio i ddarganfod pethau am eu hunain... ond yn aml mae'r atebion adra yma dan ein trwynau ni.

Yma mae Rhys yn egluro'r adnewyddu hunaniaeth a ddaw yn sgil teithio dramor yn ôl sawl stori deithio. Mae'r datgysylltiad yn arwyddocaol eto oherwydd yn lle cyfaddef y gallai ef ei hun gael persbectif newydd ar ddiwylliant gartref, yr honiad yw mai 'pobl' sy'n 'mynd i ffwrdd i ganfod eu hunain'. Mae'r rhagenw 'ein', fodd bynnag, yn ei gynnwys ef, hynny yw, ef a'i gynulleidfa Gymreig. Gellir dehongli'r neges fel un a ddywed nad yw 'atebion' i faterion a chwestiynau am Gymru ar gael dramor – yn y Wladfa – ond, yn hytrach, yn 'nes ahref', o dan 'ein' trwynau. Dyma ffordd o amlygu'r ysgariad, yr arwahanrwydd sylfaenol

¹² Ceir isdeitlau Saesneg pan fydd Cymraeg yn cael ei siarad.

yng ngolwg *Separado!* ar ddiwedd y dydd, nid Cymru yw'r Wladfa. Rydym *ni* gartref fan hyn, 'adref'; draw acw y maen *nhw*.

Yn syth ar ôl y datganiad cynnil ond ystyrllon hwn, mae Rhys yn llwyddo i gwrdd â'i ewythr o Batagonia. Mae'r *gaucho*/cowboi yn chwarae'r gitâr yn hamddenol tra bo troslais o Rhys yn adrodd:

'Nes i ffeindio allan bod René a finnau wedi bod yn byw yn yr un un ddinas, yma yng Nghaerdydd, ers rhai blynnyddoedd bellach.

Wrth gwrs, ni ddylai'r gynulleidfa gymryd y darganfyddiad hwn yn llythrennol, ac mae'n gweithio fel fersiwn o'r dywediad 'all trips are round trips'. Er braid yn guddiedig, dyma arwydd bod materion, y tu hwnt i'r 'psychedelic odyssey', sy'n ymwneud ag adnewyddu hunaniaeth ar lefel genedlaethol yn y fantol. Mae'r rhaglen ddogfen yn fwy nag adroddiad o daith hwyliog ar hap i Dde America. Cynigïaf fod *Separado!* fel teitl yn datgelu o'r dechrau amcan Rhys, sef dangos i'r byd bod y Gymru fodern wedi ysgaru'r Cymreictod ffosiledig y mae'r Wladfa yn sefyll drosto yn y dychymyg Cymreig.

Yn hynny o beth, mae statws cyntefig a mytholegol Patagonia a'i phobl yn un cyffredin ers canrifoedd ymysg teithwyr Ewropeaidd (gweler, er enghraifft, adroddiadau gan Ferdinand Magellan, Charles Darwin neu Bruce Chatwin). Nodweddiadol felly yw golygfa olaf y rhaglen, gyda Griffiths yn canu'r gitâr yn ei arddull Sbaenaidd tra clywir troslais Rhys yn datgan:

Mae René yn parhau i fod yn enigma a mae 'na si ar led ei fod o fel aderyn mudo sy'n treulio'r haf gogleddol yng Nghymru a'r haf deheuol yn yr Ariannin. A'i fod o byth yn cael gaeaf.¹³

Er gwaethaf bwriad *Separado!* i fod yn wahanol, mae'r geiriau hyn yn dychwelyd at y weithred dreuliedig o roi statws chwedlonol i Wladfäwr.

Gellid dweud bod y diwedd glo'n ceisio creu naws farddonol, ond dadleuaf mai'r is-destun a gyflëir o hyd yw 'does unman yn debyg i gartref' – mae hyd yn oed René Griffiths, archdeip o Wladfäwr, am fod yng Nghymru yn hytrach nag ym Mhatagonia. 'Paradocs parodi', chwedl Linda Hutcheon (2000), yw y gall fod yn dramgwyddus (*transgressive*) ac yn geidwadol ar yr un pryd, ac awgrymaf fod tyndra o'r math hwn i'w weld yma.

¹³ 'René Griffiths remains an enigma. There is a rumour that, like a migrating bird, he spends the northern summer here and the southern summer in Patagonia. So winter never comes.'

3 Amwysedd: rhwng ôl-foderniaeth a moderniaeth

Mae natur eclectig *Separado!* yn cyd-fynd â chyfluniad ôl-fodernaidd ar ffurf trafodaethau darniog sy'n cwestiynu 'naratifau mawreddog'. Gellir mynegi pellter oddi wrth syniadau modernaidd a chofleidio anghysonderau ac ansicrwydd y byd-olwg hwn yn weledol trwy dechnegau fel *collage* a *pastiche*. Mae'r ymagwedd gyntaf at y rhaglen ddogfen yn awgrymu y gallai'r rhain fynegi diwedd y Wladfa fel yr epig Gymreig fodern, fel petai. Fodd bynnag, mae archwiliad pellach o'r delweddau a'r golygfeydd trwy gydol tua 90 munud o raglen yn dynodi'r angen am ddarlleniad mwy cynnil. Cynigiaf eu bod yn cyfleu dulliau ôl-fodern a modern ar yr un pryd, nid yn unig yn achos y Wladfa ond yn achos Cymreictod yn gyffredinol. Mae'n bwysig sylwi ar ganlyniadau'r amwysedd hwn er mwyn cael gwell dealltwriaeth o safle Patagonia yn y meddwl Cymreig.

Gan fod 'yr ôl-fodern' yn gysyniad mor anodd ei ddiffinio, mae Andrew Bennett a Nicholas Royle (2016) yn cynnig yr hyn a alwant yn "postmodern vocabulary" in order to suggest its mobile, fragmented and paradoxical nature' (t. 326).¹⁴ Mae diffiniad o'r fath yn awdurdodi deall 'y modern' fel gwrthgyferbyniad i'r ôl-fodern yn yr ystyr penodol hwn: fel metanaratif sy'n tueddu at y sefydlog, yr uniaith a'r sicr. Mae testunau modern felly yn mabwysiadu strwythur cydlynus ac, er gwaetha'r elfennau arbrofol y gallant eu cynnwys, maent yn darparu diweddglo yn yr ystyr o *closure*. Mae sawl eitem o restr Bennett a Royle yn berthnasol i *Separado!* ond byddaf yn canolbwyntio ar dair i sefydlu ei chyflwr ôl-fodern – darnio/lledaenu; naratifau bychain a mawreddog; a *pastiche* – ac ar bedwaredd – datganoli (*decentring*) – er mwyn dangos sut y mae'n dal i weithredu o fewn fframwaith modern er gwaethaf ei hysbryd ôl-fodern.

I ddechrau, mae'r awduron yn datgan: '[p]ostmodern resistance to totalizing forces such as rationalism or irrationalism means that its characteristic form is fragmentary' (t. 327); ac eto, mae'r darnio'n wahanol i'r hyn a geir yn y cyfnodau Rhamantaidd a Modern: '[it] has taken the form of, among other things, a fundamental question [as] to the notion of originality and correspondingly a new emphasis on citation and intertextuality, parody and pastiche' (t. 328). Yn hyn o beth, mae'r rhyngdestunoldeb sylfaenol – a'r toreth o ddyfyniadau perthnasol – sydd i'w weld yn *Separado!* yn ogystal â'i ddefnydd o barodi wedi eu sefydlu eisoes yn yr adrannau blaenorol. I Bennett a Royle (2016), mae 'lledaenu' hefyd yn air allweddol arall sy'n dynodi'r hyn a alwant yn 'scattering of origins and ends, of identity, centre and presence' sy'n nodweddu'r ôl-fodern (t. 328). Yn yr un modd, mae'r rhaglen yn troi'n gyson o amgylch syniadau fel tarddiad a diwedd, uniaethu ac arwahanrwydd, canolbwynt ac ymylon, a phresenoldeb ac absenoldeb. Ym mhob pâr, mae'r elfen gyntaf yn cyfateb i Gymru; yr ail i Batagonia. Er y bwriad eiconoclastig, ni all *Separado!* ollwng gafael ar y duedd i edrych ar Batagonia gyda chymorth meini prawf sy'n berthnasol i Gymru. Mae'n ymddangos felly mai'r hyn sy'n diffinio'r Wladfa yw ei safle ar

¹⁴ Mae Bennett a Royle (2016: tt. 326–33) yn cynnwys *Undecidability; A New Enlightenment; Fragmentation, Dissemination; Little and Grand Narratives; Simulation; Depthlessness; Pastiche; The Unpresentable; Decentring*.

gyrion pellaf hunaniaeth Gymreig benodol, a bod y pwyslais yn y rhaglen ar ei rôl fel rhan o orffennol Cymru, hynny yw, fel ffosil.

Yn ôl y rhaglen, yr absenoldeb creiddiol yw nad yw'r hyn sy'n angenrheidiol i adeiladu Cymru drefol, flaengar ar gyfer y dyfodol ar gael y tu hwnt i Gymru. A dyma arwydd o ôl-foderniaeth anghyflawn neu rannol yn *Separado!*. Darlunnir hunaniaeth sy'n dal yn ddibynnol ar ffiniau tirwedd Cymru, hynny yw, un sydd angen canolbwynt a tharddiad penodol. Yn hytrach na tharddiad, efallai, yn achos Cymru, byddai'n gwneud mwy o synnwyr i sôn am wreiddiau, trosiad sy'n ganolog i hunaniaeth Cymry Cymraeg. Mae tirwedd ac iaith yn un cwlwm tyn sy'n cario pwysau sylweddol mewn diffiniad o Gymreictod Cymraeg.¹⁵ Wedi'r cyfan, mae 'O ble wyt ti'n dod [yn wreiddiol]?' yn gwestiwn anochel. Mentraf awgrymu bod rhan bwysig o'r anesmwythyd y mae'r syniad o'r Wladfa yn ei achosi yn ymwneud â'r bygythiad i ragdybiaeth gyfarwydd fel hon.

Mae Bennett a Royle yn apelio at y gwahaniaeth y mae Jean-François Lyotard yn ei lunio rhwng 'naratifau mân a mawreddog' oherwydd 'yn y Gorllewin, mae naratifau mawreddog wedi colli eu heffeithiolrwydd' ac yn cael eu disodli gan rai 'mân, darniog, heb y nod o gyfansymu (*non-totalizing*), ac sy'n annheleolegol (*non-teleological*)' (t. 328). Mae'r awduron hefyd yn dyfynnu cysyniad Jürgen Habermas o 'legitimation crisis (...) to denote a situation in which all "master codes" or grand narratives, all conventions, institutions, final authorities have been put into a state of crisis' (t. 329). Yn sicr, mae *Separado!* yn anelu at danseilio statws epig y fenter ym Mhatagonia. A'r ffordd y gwneir hynny yw trwy osod naratifau 'mân' yn ei lle sy'n golygu yn yr achos hwn adrodd hanesion unigolion y Wladfa: cymeriad lliwgar fel hen ffermwr sy'n canu'r acordion; ymgynnull cymunedol i wyllo perfformiad yr ymwelydd enwog; dau frawd â dillad *gaucho* yn canu'r gitâr mewn arddull Sbaenaidd; perthynas bell yn croesawu ei chefnider adref.

Mae llyfr gan Baudrillard, *The Gulf War Did Not Take Place* (1995), hefyd yn cael ei ddyfynnu gan Bennett a Royle, a hynny fel enghraifft o'r newid yn y ffordd y caiff realiti ei brofi (yn yr ystyr *experienced*). Dyma a wna'r athronydd, yn ôl awgrym yr awduron:

[He] is not so much suggesting that there was no war as that in an unprecedented way its very actuality was and remains indissoluble from media representations. (t. 329)

Mae hwn yn atgof priodol o'r modd anorfod y mae portreadau o Batagonia yn y cyfryngau ac mewn llenyddiaeth (boed yn ddogfennol neu'n ffuglennol) yn gyfystyr â realiti Patagonia i'r rhan fwyaf yng Nghymru. Mae'r pellter daearyddol, hanesyddol, gwleidyddol a diwylliannol yn rhwystro'r dasg o osgoi cyfryngu (*mediation*) yn y berthynas rhwng Cymru a'r Wladfa. Yng ngeiriau Baudrillard, gellir dweud yn achos y Wladfa ei bod fel arfer i'r Cymry megis 'map sy'n rhagflaenu'r diriogaeth' (t. 330).¹⁶ Ond mae meddwl pwylllog yn cadw mewn cof

¹⁵ Gweler y drafodaeth ar y cysyniad o 'gydymdreiddiad tir ac iaith' gan J. R. Jones yn *Prydeindod* (1966).

¹⁶ 'It is the map that precedes the territory.'

fod cyfryngdod o'r fath yn cynnwys ymatebion lluosog: fel arfer, pwysleisir y rhamanteiddio, ond byddwn yn awgrymu y dylid ystyried bod amheuaeth a diystyru hefyd yn ymatebion posib (a hanesyddol).

Dan y cysyniad *pastiche*, mae Bennett a Royle yn cynnwys y syniadau canlynol: 'hybridization, a radical intertextuality mixing forms, genres, conventions, media, dissolv[ing] boundaries between high and low art, between the serious and the ludic' (t. 332). Maent yn ychwanegu bod y '*genre* yn amlwg yn dod yn ansefydlog' ac yn cynnwys enghreifftiau o gyfresi teledu a ddisgrifir fel hyn: '[they] take up and meddle with a plurality of styles, discourses and genres' (t. 332). Yn *Separado!*, fel y sylwyd eisoes, mae ffiniau rhaglen ddogfen glasurol yn cael eu gwrthio. Cydblethir golygfeydd o'r daith go iawn â rhai o gigiau Rhys nad oes ganddynt gysylltiad â'r fenter yn Ne America. Ceir hefyd ddramateiddiad byr o hanes teulu Rhys (ras geffylau hurt) a chlipiau o griw yn dawnsio mewn dull bisâr ar y traeth. Yn yr un ffordd anarferol, mae Rhys yn 'symud' rhwng Cymru a Phatagonia drwy gymorth ei helmed ledrithiol. O ran disgwrs, mae rhyw naws watwarus o ran y syniad o'r Wladfa wedi'i phennu o'r dechrau trwy gyfrwng dau glip: y ras geffylau a'r cyfweiliad radio cyn cychwyn y daith. Ceir felly ddarnau ysgafn yn gymysg â rhai difrifol, fel hanes gwrthwynebiad pobl yr Andes i fwyngloddio echdynnol gan gwmni tramor. Enghraifft arall yw'r modd y cyhuddir y brodorion o orthrwm gan y Cymry, arwydd cynnar o'r hyn a ddaeth yn fwyfwy cyffredin yn ddiweddar. Mae'r rhain yn ffyrdd o chwalu'n llythrennol 'naratif mawreddog' trwy doreth o ddarnau neu 'naratifau bach' wedi'u cyfuno fel *pastiche*.

Fodd bynnag, er gwaethaf fflyrtio *Separado!* â thechnegau a chonfensiynau ôl-fodern, awgrymaf fod arwyddion, eto i gyd, o foderniaeth wrth wraidd y rhaglen. Mae'r daith dan sylw yn un gron, mewn gwirionedd – mae Rhys yn dychwelyd adref. Fel y dyfynnwyd uchod, 'mae pobl yn mynd i ffwrdd i deithio i ddarganfod pethau am eu hunain... ond yn aml mae'r atebion adra yma dan ein trwynau ni (...) 'Nes i ffeindio allan bod René a finnau wedi bod yn byw yn yr un un ddinas, yma yng Nghaerdydd, ers rhai blynyddoedd bellach.' Ac fel y crybwyllwyd eisoes, mae bodolaeth a goroesiad y Wladfa yn rhoi'r hen gwlwm tiriogaethiaith dan straen. Yn hyn o beth, mae Bennett a Royle yn nodi bod 'the idea of decentring' yn crynhoi'r hyn sydd i'w gyfri'n ôl-fodern oherwydd:

[It] challenges the 'logo-centric' (the authority of the word, the possibility of final meanings or of being in the presence of pure 'sense'). It challenges the ethnocentric (the authority of one ethnic 'identity' or culture – such as Europe or 'the West' or Islam or Hinduism). It challenges the phallogocentric (everything that privileges the symbolic power and significance of the phallus and therefore masculinity). (t. 333)

Er gwaetha'r ymgais ymddangosiadol i chwilio am ongl newydd, daliaf fod *Separado!* yn rhoi ar waith elfennau logoganolog, ethnoganolog a ffaloganolog. Yn gyntaf, amlygir y logoganolog gan lais Rhys yn rhoi trefn ar stori glasurol am deithio dramor er mwyn ailwampio hunaniaeth cyn darganfod bod yr 'atebion' y bu'n eu cyrchu wedi bod gartref

‘dan ei drwyn’ o’r cychwyn cyntaf.¹⁷ Fel yr awgrymwyd eisoes, erys *adref* yn ganolbwynt sy’n caniatáu ystyr terfynol i’r daith. Yn ail, awgrymir agwedd ethnoganolog gan y ffaith mai yn erbyn profiad Cymru y mesurir Patagonia yn naratif Rhys. Yn fwy penodol, caiff Patagonia ei mesur yn erbyn Cymreictod modern, trefol, cosmopolitaidd ac Ewropeaidd. Mae hynny’n digwydd drwy ddewis a dethol ffurfiau gwledig sy’n perthyn i’r gorffennol i arwyddo Cymreictod Patagonia. Dyma strategaeth sy’n gwneud synnwyr o gofio bod Cymru, tuag adeg ffilmio’r rhaglen ddogfen, yn wlad ‘ifanc’ a’r Datganoli (cam ymlaen yn y broses o ddad-drefedigaethu ac eto ymhell oddi wrth annibyniaeth lwyr) yn digwydd mor hwyr yn yr ugeinfed ganrif. Datgelir felly’r angen i ddilysu ‘moderniaeth’ newydd Cymru yn erbyn cefndir honedig y bedwaredd ganrif ar bymtheg a ymgorfforir gan y Wladfa. Ac yn drydydd, fel y crybwyllwyd, mae *Separado!* yn arddangos agweddau ffaloganolog drwy roi lle mor amlwg i stereoteip y *gaucho* a chyflwyno cymeriadau gwrywaidd yn bennaf.

Yn fyr, honnaf fod y tensiwn rhwng y modern a’r ôl-fodern yn adleisio’r ddeuoliaeth sy’n gynhenid i destun parodiol, a archwiliwyd uchod. Dywed Hutcheon am baradocs parodi:

Parody is fundamentally double and divided; its ambivalence stems from the dual drives of conservative and revolutionary forces that are inherent in its nature as authorized transgression. (2000: t. 26)

Hwn yw’r amwysedd sydd i’w weld yn agwedd chwyldroadol ond ceidwadol y rhaglen ddogfen.¹⁸ Yn wir, yn wahanol i raglenni dogfen eraill, mae *Separado!* yn archwilio rhai agweddau ar orffennol a phresennol gwleidyddol yr Ariannin. Ac eto, fel ymdrechion blaenorol i bortreadu’r Wladfa i gynulleidfa Gymreig, gwelir tuedd i gynnig fersiwn unlygeidiog a braidd yn gartwnaidd o’r ardal a’i phobl, fel rheol mewn perthynas â gorffennol Cymru. Fel y rhybuddia Hutcheon am ddyblygrwydd parodi, nid yw goblygiadau gwleidyddol gwaith ‘tramgwyddus’ (*transgressive*) bob amser o reidrwydd yn flaengar:

[W]e must be careful not to equate automatically words like transgression with positive revolutionary change (...). The ideological status of parody cannot be permanently fixed and defined: “Parody, or ‘reflexive art’, like this where signifiers refer to other previous signifiers in a formal game of inter-textuality has no necessary relationship to radical innovation at either a formal, avant-garde level or a political, vanguard level” (Nichols 1981, [p.] 65). (2000: t. 99)

Er gwaetha’r honiad ei fod yn waith arloesol am Batagonia, dadleuaf fod amwysedd *Separado!* mewn gwirionedd yn adlewyrchu gorbryderon ynghylch ffiniau a phosibiliadau

¹⁷ Mae’r plot yn adleisio stori hynafol yn y casgliad o chwedlau gwerin o’r Dwyrain Canol, ‘Mil ac Un o Nosweithiau’. Ynddi mae dyn o Fagdad yn teithio dramor i ddod o hyd i drysor y mae wedi ei weld mewn breuddwyd ond sy’n darganfod ar ddiwedd y daith bod y trysor wedi bod ‘gartref’ o’r dechrau.

¹⁸ Gweler trafodaeth ar yr un trywydd am y tyndra rhwng y traddodiadol a’r ôl-fodern yn y Gymru gyfoes yn *Y Dychymyg Ôl-fodern: ffuglen fer Mihangel Morgan* (Marks 2020).

hunaniaeth Gymreig ôl-ddatganoledig. Yn y diwedd, mae'r rhaglen ddogfen 'arbrofol' yn geidwadol yn y ffordd y mae'n dibynnu – fel sawl portread o'r blaen – ar Batagonia er mwyn asesu Cymreictod(au) Cymru.

4 Casgliadau

Erbyn hyn, mae'n amlwg nad René Griffiths oedd gwir wrthrych ymchwil *Separado!*. Mae'r ewythr a fu ar goll cyhyd yn gweithredu fel catalydd honedig i antur Rhys yn yr un modd ag y sbardunodd darn o groen deinosaurs hynafol daith y Sais Bruce Chatwin i Batagonia yn y 1970au (sail y gwerthwr mawr rhyngwladol *In Patagonia* (1977) a ddôl yn ddiweddarach yn enghraifft nodedig o lenyddiaeth taith ôl-fodern). Fel y dywed Peter Hulme yn 'Patagonian cases: travel writing, fiction, history' (2002) wrth amau gwir gymhelliad y Sais dros deithio draw:

The sloth was *the* emblem of Patagonia (...): behind the times, at the back of history, the last in the human race. (t. 5)

Mae'n bosib deall ystrydeb *gaucho* y Wladfa mewn ffordd debyg, fel arwydd o ardal a phobl 'ar ôl yr oes, yng nghefn hanes' – i'w gwrthgyferbynnu â Chymru yr unfed ganrif ar hugain.

Ar ôl edrych yn fanwl ar nodweddion parodiol a dychanol y rhaglen ddogfen ynghyd â'i goblygiadau athronyddol, gellid dweud bod Rhys yn ceisio diweddarau diffiniad o Gymreictod a fyddai'n gweithio o fewn cyd-destun ôl-ddatganoledig arbennig o heriol ar droad y mileniwm, pan oedd rhai argyhoeddiadau, megis y posibilrwydd o ddiffinio Cymreictod Cymraeg o gwbl, yn y fantol.¹⁹ Y cyfan a wna'r olygfa olaf gyda'i ewythr yng Nghaerdydd yw atgyfnerthu'r ddamcaniaeth hon. Mae cenedl-wladwriaeth yn un o nodau amgen moderniaeth, yn gynnyrch syniadau'r ddeunawfed a'r bedwaredd ganrif ar bymtheg. Fodd bynnag, fel gyda llawer o genhedloedd, roedd annibyniaeth wleidyddol (neu setliad datganoli cryfach o leiaf) yn dal i fod yn uchelgais ar ddiwedd yr ugeinfed ganrif i Gymru – ac roedd yn dal i fod felly yn 2010. Mae'r hwyrni hwn yn esgor ar anghysondeb o fewn rhaglen ddogfen sy'n anelu at ymchwil ôl-fodernaidd ond sydd mewn gwirionedd yn arddangos nodweddion sy'n cyfateb i fyd-olwg modernaidd.

Cwestiwn arall a gyfyd wrth ddelio â 'rhamanteiddio' yw i ba raddau y mae a wnelo'r broblem â gwrthrych y delfrydu neu'r goddrych. Am hynny, yn lle gweld 'rhamanteiddio' ac 'ysgariad' fel y cysyniadau cyntaf a ddaw i'r meddwl wrth fyfyrion ar y berthynas rhwng Cymru a Patagonia, cynigiaf ein bod yn ailystyried goblygiadau 'gweiddiau' fel trosiad hanfodol i'r hunaniaeth Gymreig yng Nghymru. Dyma alwad i gydnabod yr amheuaeth a'r anesmwythder y mae'r Wladfa wedi eu hachosi'n hanesyddol i ddiffiniadau traddodiadol

¹⁹ Nid oes lle i ymhelaethu ar hyn yma, ond gallai ei gyfraniad gyda'r Super Furry Animals i symudiad Cŵl Cymru/*Cool Cymru* yn y 1990au awgrymu safbwynt amwys ynglŷn â rôl ganolog y Gymraeg mewn diffiniadau o Gymreictod. Gall hyn hefyd gynnig esboniad posib am y ffaith bod Rhys yn adrodd hanes y daith yn Saesneg yn bennaf yn *Separado!* (gydag isdeitlau pan fo sgwrs Gymraeg yn digwydd).

o Gymreictod Cymraeg. Yn yr un modd, y mae'n wahoddiad i osgoi peryglon deongliadau ac agweddau neo-drefedigaethol wrth fynd i'r afael â hanes a phresennol y fenter ym Mhatagonia. Gyda golwg ar y portread penodol o Batagonia a geir yn *Separado!*, a chan aralleirio Hutcheon yn ei dyfyniad uchod, rhaid gochel rhag cyfystyru arloesi â newid chwyldroadol.

Llyfryddiaeth

- Bennett, A. a Royle, N. (2016), *An Introduction to Literature, Criticism and Theory* (London: Routledge).
- Borda Green, S. (2023), 'The Uses of Patagonia: Representations of *Y Wladfa* in post-Devolution Wales' (traethawd PhD nas cyhoeddwyd, Prifysgol Bangor).
- Chatwin, B. (1977), *In Patagonia* (London: Jonathan Cape).
- Evans, H. C. (2006), *Glas* (Llanrwst: Gwasg Carreg Gwalch).
- Gavirati, M. (2017), *Chupat-Camwy Patagonia: Historia de la coexistencia pacífica entre galeses, pampas y tehuelches* (Villa Adelina: Patagonia Sur Libros).
- Gold, E. (2012), *Patagonia – Byd Arall / Otro Mundo / Another World* (Llandysul: Gwasg Gomer).
- Holland, P. a Huggan, G. (2000), *Tourists with Typewriters. Critical Reflections on Contemporary Travel Writing* (Ann Arbor: University of Michigan Press).
- Hulme, P. (2002), 'Patagonian cases: travel writing, fiction, history', yn Borm, J. (gol.), *Seuils & Traverses: Enjeux de l'écriture de voyage*, cyfrol II (Brest: Centre de Recherche Bretonne et Celtique), tt. 223–37.
- Hutcheon, L. (2000), *A Theory of Parody: The Teachings of Twentieth-Century Art Forms* (Urbana: University of Illinois Press).
- Jones, J. R. (1966), *Prydeindod* (Llandybie: Llyfrau'r Dryw).
- Kidd, I. (2011), *Un o Ble Wyt Ti?* (Llandysul: Gwasg Gomer).
- Laclau, E. a Mouffe, Ch. (1985), *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics* (London: Verso).
- Marks, Rh. (2020), *Y Dychymyg Ôl-fodern: ffuglen fer Mihangel Morgan* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru).
- Maton, K. (2014), yn Grenfell, M. J. (gol.), *Pierre Bourdieu: Key Concepts*, 2il argraffiad (London: Taylor and Francis).
- Morys, T. (gol.) (2014), *Awen Iwan* (Cyhoeddiadau Barddas).
- Morys, T. a Llwyd, I. (1999), *Eldorado: llwybrau dau i le diarth* (Llanrwst: Gwasg Carreg Gwalch).
- Pratt, M. L. (2008), *Imperial eyes: travel writing and transculturation*, 2il argraffiad (London: New York: Routledge).
- Rhys, M. (2010), *Patagonia – Croesi'r Paith/Crossing the Plain* (Llandysul: Gwasg Gomer).
- Thomas, M. W. (gol.) (2001), *Gweld Sêr: Cymru a Chanrif America – Y Meddwl a'r Dychymyg Cymreig* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru).

Williams, R. B. (1951), *Bandit yr Andes* (Hughes).

Williams, R. B. (1958), *Croesi'r Paith* (Llandybïe: Llyfrau'r Dryw).

Ffilmiau

Emlyn, E. (1983), *Gacho*

Evans, M. (2010), *Patagonia*

Goch, D. a Rhys, G. (2010), *Separado!*

Deunydd ar-lein

Cyfweliad Gruff Rhys & Dyl Goch Separado! Interview – Y Lle, <https://www.youtube.com/watch?v=UDZLN0pPC0&t=45s> [Cyrchwyd: 13 Medi 2022]